

KARL BARTH
EN ZIJN THEOLOGISCHE WEG DOOR DE TIJD

KAREL BLEI

**KARL
BARTH**

**EN ZIJN
THEOLOGISCHE
WEG DOOR
DE TIJD**

KokBoekencentrum Uitgevers • Utrecht

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door financiële bijdragen van:
Dr. M. van Wichenstichting
Stichting Zonneweelde
Stichting 'Ad Pias Causas'

Ontwerp omslag: Studio Anton Sinke
Lay-out binnenwerk: Gewoon Geertje

ISBN paperback 978 90 239 5537 5
ISBN e-book 978 90 239 5538 2
NUR 704

www.kokboekencentrum.nl

© 2018 KokBoekencentrum Uitgevers, Utrecht

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

1. Inleiding	15
1.1 Toen het erop aan kwam. Duitsland in 1934	15
1.2 De verklaring van Barmen	16
1.3 De theologie van Karl Barth	17
1.4 Actualiteit	18
1.5 Opzet van dit boek	19
2. De begintijd	21
2.1 Jeugd en studiejaren	21
2.2 Predikantschap: Genève, Safenwil	22
2.3 De uitbraak van de Eerste Wereldoorlog	24
2.4 Ontmoeting met Blumhardt	26
2.5 Een nieuw bijbellezen. De <i>Römerbrief</i>	26
2.6 'De christen in de maatschappij'. De rede te Tambach	28
2.7 Op weg naar de tweede editie van de <i>Römerbrief</i>	30
2.8 Per ongeluk klokkenluider	31
3. Dialectische theologie	32
3.1 Van kansel naar kathedr	32
3.2 Göttingen	33
3.3 Eredoctoraat	34
3.4 De taak van de theologie	35
3.5 De onmogelijkheid van theologie	35
3.6 Botsingen, reserves	37
3.7 Medestanders	38
4. Op weg naar een eigen dogmatiek	40
4.1 Theologie als voetnoot	40
4.2 Problemen in Göttingen	41
4.3 Een pad in het oerwoud	41
4.4 Kennismaking met de gereformeerde orthodoxie	42

4.5	Aan de hand van kerkvaders en scholastiek	43
4.6	Münster	45
4.7	Verantwoording tegenover de negentiende eeuw	46
4.8	'De kerk en de cultuur'. De rede te Amsterdam	47
4.9	Nederlandse reacties	48
4.10	Dogmatiek ten dienste van de prediking	49
4.11	Een dogmatiek in ontwerp	50
4.12	Charlotte von Kirschbaum	52
5.	De jaren dertig. Theologisch definitief op koers	54
5.1	Anselmus als kroongetuige en bondgenoot	54
5.2	Anselmus' Godsbewijs	56
5.3	Over Anselmus' theologisch programma	56
5.4	Anselmus: geen apologet maar verkondiger	58
5.5	Theologie vanuit de Naam	59
5.6	Nieuw begin. De <i>Kirchliche Dogmatik</i>	60
5.7	Zelfcorrectie	61
6.	Betrokken in de Duitse kerkstrijd	64
6.1	Hitler aan de macht	64
6.2	'De nood van de evangelische kerk'	65
6.3	Dogmatiek tegen kerkelijk zelfbewustzijn	67
6.4	In voortgaande discussie met Schleiermacher	69
6.5	De kerk in het spoor van Hitler	72
6.6	'Theologisch bestaan vandaag!'	74
6.7	De 'Duitse christenen' en de weerloosheid van de kerk	76
6.8	Spanningen in de kring van medestanders	78
7.	Barmen 1934 en de consequenties	82
7.1	Beginnend kerkelijk protest	82
7.2	De verklaring van Barmen-Gemarke	83
7.3	De <i>Barmer Thesen</i>	84
7.4	Barmen en de Joden	85
7.5	Barmen en het nationaalsocialisme	87
7.6	Afscheid van Bonn	89
7.7	De Utrechtse colleges over de apostolische geloofsbelijdenis	90
7.8	De Duitse kerkelijke situatie vergeleken met de Nederlandse	93
7.9	Terug naar Zwitserland	94

8. Steeds radicalere afwijzing van het nationaalsocialisme	95
8.1 Afscheidswoord aan Duitsland. ‘Evangelie en Wet’	95
8.2 Verder met de dogmatiek. Over Gods openbaring	97
8.3 Meeleven met Duitsland	99
8.4 Oproep tot politiek verzet. Brief aan de oud-leerlingen	101
9. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog	103
9.1 Solidair met Tsjechoslowakije. Brief aan Josef Hromádka	103
9.2 Over de Schotse Geloofsbelijdenis. Gewapend verzet kan nodig zijn	105
9.3 ‘Rechtvaardiging en recht’. Over de verhouding van kerk en staat	107
9.4 De kritiek toegespitst. De Jodenkwestie als geloofskwestie	110
9.5 In Nederland. Het christelijk geloof en de bedreigde humaniteit	112
9.6 Het problematische van de kinderdoop	114
9.7 Spreken over ‘God’, in een catastrofale tijd	115
10. Een stem uit Zwitserland in de oorlogsjaren	118
10.1 Adviezen op persoonlijke titel	118
10.2 De eerste oorlogsmaanden. Brief aan Frankrijk	119
10.3 Het gaat om het leven, ook van het Duitse volk	120
10.4 Na de Franse nederlaag. De feiten en het Woord	121
10.5 Brief aan Groot-Brittannië	122
10.6 Het geloof in Christus als diepste strijdmotief	123
10.7 Kerstgroet aan Duitsland	124
10.8 Radioboodschap aan Noorwegen	125
10.9 Vragen uit Nederland	126
10.10 Het ‘illegale’ als het enig legale	127
10.11 De neutraliteit van Zwitserland: een principiële zaak	128
10.12 Nieuw deel dogmatiek: over God als verkiezende God	130
10.13 Israël en de kerk: onderscheiden maar saamhorig	132
10.14 ‘Straks zal ik volledig kennen...’	134
11. 1944-1945: ‘Hoe kunnen de Duitsers gezond worden?’	135
11.1 Een periode van stilzwijgen over de oorlogsactualiteit	135
11.2 ‘De kerkelijke leer van de doop’	135
11.3 Gewijzigde oorlogssituatie. Wat de gemeente nu te doen staat	138
11.4 Een nieuwe toon aangeslagen. ‘De Duitsers en wij’	140

11.5	'Hoe kunnen de Duitsers gezond worden?'	142
11.6	Weer rechtstreeks contact met Duitsland	144
11.7	Eerste naoorlogs bezoek aan Duitsland. Nieuw begin van de Duitse kerk	146
11.8	Noodzakelijke stappen naar nieuw kerk-zijn	148
11.9	De schuldbelijdenis van Stuttgart, een compromistekst	150
11.10	Opnieuw in Duitsland. 'Een woord tot de Duitsers'	152
11.11	Verder met de dogmatiek. De scheppingsleer	153
12.	Gasthoogleraar in naoorlogs Duitsland	156
12.1	Zomer 1946: gasthoogleraar te Bonn	156
12.2	'Hoofdsom der heilige leer'	157
12.3	'Christengemeente en burgerlijke gemeente'	160
12.4	Frustraties over de Duitse kerk	163
12.5	Een bijdrage aan de oecumenische kerkbezinning	165
12.6	Zomer 1947: opnieuw in Bonn	167
12.7	<i>De christelijke leer volgens de Heidelbergse Catechismus</i>	168
12.8	Opnieuw aan de hand van de apostolische geloofsbelijdenis	170
12.9	Over de sacramenten	173
12.10	'De protestantse theologie in de negentiende eeuw'	174
13.	Verder met de dogmatiek. Over wat de mens tot mens maakt	176
13.1	De Duitse kerk kritisch belicht	176
13.2	De verklaring van Darmstadt	177
13.3	Reacties	178
13.4	Dogmatische bezinning op mens-zijn: Jezus de ware mens	179
13.5	Mens-zijn: in relatie tot God en de medemens	180
13.6	De mens als ziel en lichaam	182
13.7	De mens, levend in de tijd	184
14.	Tussen Oost en West	189
14.1	Bazel blijft woon- en werkplek	189
14.2	Bezoek aan Hongarije, maart-april 1948	189
14.3	De kerk en de veranderende staatsstructuren	192
14.4	Concrete vragen	194
14.5	Rapportage aan het Zwitserse thuisfront	195
14.6	De kritische reactie van Emil Brunner	197
14.7	Opnieuw: theologisch bestaan vandaag	199

14.8	Amsterdam, zomer 1948: oprichtingsvergadering Wereldraad van Kerken	200
14.9	'De kerk tussen Oost en West'	203
14.10	'Nu géén partijkeuze!'	205
15.	Staat het leven onder goddelijke leiding? De leer van de voorzienigheid	207
15.1	Het project 'Kirchliche Dogmatik' voortgezet	207
15.2	De 'christologische draad' van het voorzienigheids- geloof	208
15.3	De Koning van Israël is de Koning van de wereld	210
15.4	De Joden als teken	211
15.5	Reacties. Vragen	214
15.6	De realiteit van het kwaad	217
16.	Zwemmer tegen de stroom in	221
16.1	De jaren vijftig. Discussie over een Duitse herbewapening	221
16.2	Rumoer in de Zwitserse publiciteit	223
16.3	Het requisitoir van politicus Markus Feldmann	225
16.4	Opnieuw over 'Christengemeente en burgerlijke gemeente'	227
16.5	Korte nabetrachting. Democratie of theocratie?	228
16.6	Distantie ten opzichte van procommunistische standpunten. Brief aan Albert Bereczky	230
16.7	'Politieke beslissing in de eenheid van het geloof'	232
17.	Ethische bezinning: het gebod van God de Schepper	235
17.1	Ethiek als onderdeel van de dogmatiek	235
17.2	De mens als schepsel onder Gods gebod	237
17.3	Geroepen tot vrij-zijn voor God. De rustdag	238
17.4	Geroepen tot vrij-zijn in medemenselijkheid. Man en vrouw	240
17.5	Geroepen tot vrijheid om te leven	243
17.6	Geroepen tot bescherming van het leven. Grensgevallen	244
17.7	Oorlog; niet normaal, toch soms nodig	247
17.8	Geroepen tot actief leven: de zin van de arbeid	249
17.9	Het sociale vraagstuk	251
17.10	Affiniteit met het socialisme	252
17.11	Geroepen tot vrij-zijn in begrensdheid	253

18. Het hart van de dogmatiek: de leer van de verzoening	256
18.1 Nog niet met pensioen	256
18.2 Verzoening als dogmatisch thema? Rudolf Bultmann	257
18.3 Kritische vragen aan Bultmann	259
18.4 De verzoeningsleer: onvoltooide, laatste grote onderneming	260
18.5 De verzoening als vervulling van het verbond	261
18.6 Jezus Christus, de Middelaar	263
18.7 Christus' vernedering en verhoging	264
18.8 Een andere verzoeningsleer dan die van Anselmus	266
18.9 De weg van Gods Zoon de diepte in, 'in den vreemde'. Jezus, de Jood	267
18.10 De weg van de gehoorzaamheid. De eenheid van God	269
18.11 Verzoening: God als de Drieënige in actie	269
18.12 De in onze plaats geoordeelde is als zodanig de Rechter	271
18.13 Het oordeel van de Vader: de opstanding van Christus	272
19. De verzoeningsleer vanuit ander perspectief	274
19.1 Voortgaande concentratie op de verzoening	274
19.2 In de verzoening is de mens ook subject	274
19.3 Jezus Christus: de mens verhoogd	276
19.4 Opnieuw: de betekenis van Pasen	277
19.5 Een paragraaf over het leven van Jezus	278
19.6 Dogmatiek als hervertelling van het evangelieverhaal. Jezus, de koninklijke mens	279
19.7 Jezus' koninklijk spreken	280
19.8 Jezus' koninklijk handelen	281
19.9 Het kruis als bekroning	283
19.10 Jezus' mens-zijn en het onze	283
19.11 De zonde als hoogmoed en als traagheid	284
19.12 De verzoening toegespitst: rechtvaardiging, heiliging	285
20. Werkzaamheden tussendoor. Actuele discussies	288
20.1 Een voordracht over het thema 'vrijheid', september 1953	288
20.2 'In de theologie beginnen bij het begin: bij God'	290
20.3 Wiesbaden, november 1954: rede ter nagedachtenis van de oorlogsslachtoffers	291
20.4 Betrokken in oecumenisch werk. 'Continentele' tegenover 'angelsaksische' theologie	294
20.5 Het gesprek over de christelijke hoop	297

20.6	Het commissierapport over de christelijke hoop	298
20.7	Ontbrekend punt: de hoop voor Israël	300
20.8	Kritische stemmen. Dietrich Bonhoeffer over Barths 'openbaringspositivisme'	301
20.9	De Nederlandse gereformeerden. De nieuwe Barth-interpretatie van G.C. Berkouwer	303
21.	Nieuw accent op de menselijkheid van God	306
21.1	De verzoeningsleer nog niet compleet	306
21.2	De zeventigste verjaardag. De feestbundel <i>Antwoord</i>	307
21.3	De menselijkheid van God'	309
21.4	De protestantse theologie in de negentiende eeuw. Een herwaardering	310
21.5	Oplopende spanningen tussen Oost en West. De Hongaarse crisis van 1956	312
21.6	Brief aan een dominee in de Duitse Democratische Republiek	314
21.7	De brief als theologie-in-actie	317
22.	De verzoeningsleer als theologie van de hoop	319
22.1	De verzoeningsleer tot dusver	319
22.2	Verzoening als communicatief gebeuren	320
22.3	Jezus Christus, de Levende, de Opgestane	321
22.4	Jezus en het Oude Testament	323
22.5	Kanttekening. Het Jodendom onvruchtbaar?	324
22.6	Het Licht en de andere lichten	325
22.7	Ware woorden vanuit de profane wereld, in geloof herkend	326
22.8	Verzoening als overwinning	327
22.9	De strijd is geen schijngevecht	328
22.10	De verzoening wil worden erkend en aanvaard	328
		329
22.11	Verzoening al wel, en toch nog niet. Verzoeningsleer als theologie van de hoop	329
22.12	De zonde als leugen	330
22.13	De verzoening toegespitst: roeping, uitzending	333
22.14	Nog eens: de Joden	335
23.	Op weg naar een ethiek van de verzoening	338
23.1	Opnieuw op het pad van de ethiek	338
23.2	Colleges over 'het christelijk leven'	340
23.3	'De ijver voor de eer van God'	341

23.4	'De strijd om menselijke gerechtigheid'	343
23.5	De vijfenzeventigste verjaardag. 'De afgod wankelt'	345
23.6	Het werk aan de <i>Kirchliche Dogmatik</i> afgebroken	345
23.7	Zwanenzang. Afscheid als hoogleraar	346
24.	Als emeritus, in veranderend theologisch landschap	349
24.1	Reis naar Amerika	349
24.2	Podiumdiscussie over de verhouding tussen Joden en christenen	351
24.3	De afsluiting van de Amerikareis	352
24.4	Discussie over kerk-zijn in een totalitaire staat	353
24.5	'De tijd van de grote voordrachten voorbij'	354
24.6	Confrontatie met de 'God is dood-theologie'	356
24.7	Op zoek naar tegenspraak 'op niveau'	358
24.8	Georganiseerd tegenfront: 'Geen ander evangelie!'	359
24.9	Bewogen jaren. De tachtigste verjaardag	361
25.	In gesprek met Rome	364
25.1	Bezoek aan het Vaticaan	364
25.2	Vanouds: bezwaren tegen het rooms-katholicisme	365
25.3	Rome en de oecumene; discussie met Jean Daniélou	366
25.4	Oecumenische toenadering? Hans Urs von Balthasar	368
25.5	Hans Küng, een oecumenische eendagsvlieg?	369
25.6	Ontmoetingen in Rome	370
25.7	Kritische vragen	371
25.8	Gods molens malen langzaam	372
26.	Een nagekomen fragment dogmatiek: over de doop	374
26.1	Pleidooi voor ont-sacramentalisering van de kerk	374
26.2	Sacramenten: onontbeerlijke genademiddelen? Vroegere beschouwingen	375
26.3	'Jezus Christus, het ene en enige sacrament'	377
26.4	De doop: geen sacrament, maar menselijk antwoord	379
26.5	Nagekomen fragment dogmatiek over de doop	380
26.6	'Geestesdoop' en 'waterdoop'	381
26.7	Grondslag, doel en zin van de doop	383
26.8	Geen plaats voor kinderdoop	385
26.9	Vragen bij deze nieuwe doopopvatting	386
27.	Een leven afgesloten	389
27.1	De <i>Kerkelijke Dogmatiek</i> als onvoltooide symfonie	389
27.2	Toch nog terug in het academische werk	390

27.3	Nog eenmaal: Schleiermacher... en Bultmann	391
27.4	Een toekomstdroom	393
27.5	'Wat Jezus Christus voor mij betekent'	394
27.6	'Mijn theologie had altijd een sterke politieke component'	395
27.7	Orthodox of liberaal?	396
27.8	Het levenseinde	397
Bijlage 1: Overzicht van Karl Barths levensloop		399
Bijlage 2: Literatuur: werken van Karl Barth		405
Bijlage 3: Andere geraadpleegde literatuur		410
Bijlage 4: Stichting Karl Barth.nl en andere activiteiten		412

1. Inleiding

1.1 Toen het erop aan kwam. Duitsland in 1934

Soms klinkt de stem van de kerk uit een onverwachte hoek. Verwoord, niet door kerkbestuurders (paus, bisschoppen, synode), maar – heel gewoon – door geëngageerde kerkleden. Niet krachtens officieel mandaat, maar uit eigen initiatief, door de nood gedrongen. In een tijd van crisis kunnen plotseling mensen opstaan die iets naar voren brengen dat de situatie verheldert en een nieuwe weg wijst. Zo overtuigend, zo in rapport met de bijbelse boodschap, dat anderen óphoren en er dat-gene in herkennen wat namens de kerk nu zou moeten worden gezegd. Sterker: daarin de authentieke stem van de kerk zélf herkennen. Een herkenning die pas later algemeen zal worden.

Zoiets gebeurde in 1934, in Duitsland. Daar was kort tevoren onder massale toejuichingen Adolf Hitler aan de macht gekomen. Over wat hij wilde – het doel van zijn ‘Kampf’ – liet hij vanaf het begin geen twijfel. Het ging hem, en zijn medestanders in de beweging van het nationaalsocialisme, om de zuiverheid en de levensmogelijkheid van het – in het Duitse volk belichaamde – Germaanse ras. Die zouden moeten worden bewaard en versterkt. Daartoe zouden alle aan dit ras vreemde elementen worden geëlimineerd. Zoals met name de Joden. Die behoorden, als vertegenwoordigers van een ander ras, in Hitler-Duitsland niet thuis.

Hitler wilde bij zijn streven de kerken, de protestantse voorop, inschakelen. Dat lukte. Er werd een eenheidsstructuur ingevoerd. De Duitse Evangelische Kerk (overkoepeling van een aantal regionale kerken) kwam onder staatscontrole. Een ‘bisschop’, handlager van Hitler, werd de centrale leider. Op last van de nieuwe machthebbers werd een kerkelijke regel ingevoerd, die bepaalde dat Joden (Joodse christenen) niet langer in eigenlijke zin kerkleden zouden kunnen zijn. Ook onder de Duitse protestanten heerste enthousiasme voor het ‘nieuwe Duitsland’. Een groep die zich ‘Duitse christenen’ noemde (en waarvan vertegenwoordigers via kerkelijke verkiezingen intussen alle leidinggevende posities in de kerk hadden bezet) proclameerde de volledige